

Bezeczky Gábor
Whodunit

Robert Graves *I, Claudius* című regénye 1934-ben látott napvilágot. Magyar fordítása szinte azonnal, már a következő évben megjelent. Ez előrevetítette a regény későbbi sorsát is. A könyv ugyanis népszerűnek bizonyult: tizenegy, egymástól kisebb-nagyobb mértékben különböző szövegű kiadása van magyarul. A regény magyar változatainak mindegyike a fordítási hibák több jellegzetes típusának óriási gyűjteménye. Már ebből a tényből is kiderül: a kelendőség, az olvasottság a legkevésbé sem függ össze a fordítás megbízhatóságával.

A különböző hibatípusokból elvben elegendő lenne egy-egy példát bemutatni. Azért hozok többet is, hogy érzékeltessem az egyes típusokon belüli változatokat. Eredetileg arra készültem, hogy jóval nagyobb terjedelemben ismertetem a regény magyar változatában megtestesülő fordítási hagyományt, de menet közben mindig elment a kedvem attól, hogy több időt szánjak a silány szövegre. A szenvtelen hanghordozás fenntartása sem bizonyult könnyűnek – időnként még lehetségesnek sem. A szűkös tér viszont, mely ezúttal rendelkezésemre áll, azt hozza magával, hogy nincs mód elemezni a kínálkozó óriási anyagból kiválasztott példák mindegyikét.

A hibák első típusába a súlyos melléfogások sorolhatók. Fogyatékos nyelvtudás, figyelmetlenség, nemtörődömség, értetlenség lehettek a hibák okai.

1.

Written in a heavy style, parodying that of my bugbear Cato, it was, I flatter myself, a very funny book, the argument being so perfectly paradoxical. 194.	Nehézkes stílusban írtam, voltaképpen azt a bolhászó Catót parodizáltam, és azzal hízelgek magamnak, hogy remekül sikerült a kis könyv, maga a lényege annyira csak paródia. 1970, 196.
---	---

Nagyon jó magyar megfelelője van annak, ahogyan a „bugbear” szó a szövegben megjelenik: a „mumus”. De az mindenesetre bizonyos, hogy az angol szónak semmi köze a – semmilyen értelemben vett – bolhászáshoz. Rejtély az is, miért ismétlődik a „paródia”, amikor az angolban „paradoxical” olvasható. Hol marad a magyarból a „funny”, vagy az „argument”? Mit keres viszont ott a „remekül sikerült” és a „lényeg”? Önmagában már ez a példa is megmutatja, milyen jellegű és színvonalú fordítással van dolgunk.

2.

The Tiger had to pretend that he was not one of the assassins and joined the Germans in their cries for vengeance. 429.	A Tigris úgy tett, mintha nem tartozna a merénylőkhöz, és ő is együtt üvöltött a germánokkal bosszúért, de azok gyanút fogtak, ledöfték. 1970, 408.
---	---

Vajon honnan vehette a fordító, hogy a germánok gyanút fogtak és ledöfték a Tigrist? A regény eredetije semmi ilyesmit nem tartalmaz.

3.

I spent my leisure time in making a study of the ruins of the Old City, with the help of a contemporary survey, and familiarizing myself with the geography of the country in	Szabad időmben a régi városok romjait tanulmányoztam, és igyekeztem megismerkedni a környék földrajzával általában. 1970, 245.
---	--

general. 245.	
---------------	--

Az angol szövegben szereplő „Old City” Karthagóra utal. S vajon miért hiányzik a magyarból a „contemporary survey” fordítása?

Vannak fordítók, akiknek valamiképpen nehezükre esik a legjobb és legkézenfekvőbb magyar megfelelőt használni. Ha az eredetiben az áll: „bed”, akkor a magyarban jó eséllyel szerepel valami olyan szó, mint amilyen a „hencser”. A hibák második típusába olyan szövegrészek sorolhatók, melyekben az eredeti semmiféle megértési nehézséget nem okoz, a magyar szöveg mégis valami egészen mást mond. Ebből a típusból megszámlálhatatlanul sok van a regény magyar fordításában. Minden lapra, talán minden bekezdésre jut belőle. A példák nem igényelnek magyarázatot.

4.

Germanicus was in France collecting tribute. 170.	Germanicus gall földön volt állami ügyekben. 1970, 172.
---	---

5.

Haterius excelled in parody. 209.	Haterius ragyogóan tudott gúnyolódni. 1970, 210.
-----------------------------------	--

6.

I was also appointed a priest, but had to pay a higher initiation fee than anyone, because I was Livia’s grandson. 175.	Mint Livia unokáját, engem is felvettek az új papi rendbe, s felvételi díjként többet kellett fizetnem, mint bárki másnak. 1970, 177.
---	---

7.

There had apparently been no antiquarian expert among the commissioners, so that a number of gross misunderstandings of ancient religious formulas had been embodied in the new official liturgies. 150.	Nyilvánvaló, hogy a bizottság tagjai között egyetlen régész sem akadt, erre magyarázható az a sok kínos félreértés, amelyet az új hivatalos liturgiába belevettek. 1970, 152-153.
--	---

8.

Don’t be afraid. Say what it seems to mean to you. 55.	Ne félj, mondd meg őszintén. 1970, 57.
--	--

A harmadik típusba – rögtön ki fog derülni, miért veszem fel önálló típusként – olyan esetek sorolhatók, mikor a fordító kisebb-nagyobb szövegrészeket, szavakat, tagmondatokat, mondatokat, bekezdéseket egyszerűen elhagyott a magyar fordításból. Ebből a típusból is rengeteg van.

9.

Let me get it for you. I don’t expect it’s been moved since then. 107.	Mindjárt elhozom. 1970, 109.
--	------------------------------

10.

He had become excessively rich and famous, charging as much as a thousand gold pieces	Az orvos időközben hihetetlenül gazdag és híres lett, egyetlen orvosi látogatásért ezer
---	---

for a single professional visit, and making a favour of it at that. 34.	aranyat szokott volt kérni. 1970, 37.
---	---------------------------------------

11.

Though Tiberius took the sole credit for this interpretation it was I who had first given meaning to AESAR (the queer word had been much discussed), being the only person at Rome who was acquainted with the Etruscan language. 174.	Ámbár Tiberius a maga érdeként könyvelhette el a villámcsapás magyarázatát, voltaképpen én voltam az, aki először így magyaráztam az AESAR szót, lévén az egyedüli ember Rómában, aki beszél etruszku. 1970, 175.
--	---

A megállapítás, mely szerint ebből a típusból rengeteg van nem pontosan írja le a helyzetet. Bár korábban is előfordul, hogy ez eredeti szöveg bekezdései hiányoznak a magyarból, a 22. fejezettől sokat romlik a helyzet: innentől kezdve már teljes oldalak maradnak el. Egymás után akár több is. Kétségkívül nagyvonalú megoldás és a fordítók titkos vágyálma: ha bármi nehézség adódik, egyszerűen átugrani a bosszantó részletet. Úgy számolom, hogy a regény magyar fordítása mintegy harminc oldallal lehet rövidebb annál, mint amekkora az efféle kihagyások nélkül lenne.

A fordítás szövege az első kiadás óta eltelt csaknem nyolcvan év alatt sokat változott, de nem sokat javult. Sőt, előfordul, hogy a helyes változatot cserélte, bárki volt is a javító, hibásra. A fenti 9. példa az 1965-ös kiadás előtti kiadásokban még helyesen szerepelt.

9a.

Let me get it for you. I don't expect it's been moved since then. 107.	Mindjárt elhozom, nem hiszem, hogy azóta elvitték volna. 1935, 103.
--	---

Nem tudni, ki végezte el a javítást. A változtatások a fordító emigrálása (1956), majd a halála (1973) után sem értek véget. Ugyanakkor a harminc oldalnyi hiányt senki nem pótolta.

Ugyanez esett meg a fenti 2. példával: a javítás ebben az esetben is rontást jelent. Az 1970 előtti kiadások még a helyes változatot tartalmazták.

2a.

The Tiger had to pretend that he was not one of the assassins and joined the Germans in their cries for vengeance. 429.	A Tigris úgy tett, mintha nem tartozna a merénylőkhöz és ő is együtt üvöltött a germánokkal bosszúért. 1935, 386
---	--

Némiképp más eset, de idetartozik, hogy a fenti 6. példa magyar szövege még hiányzott az első három kiadásból. Az 1957-es kiadásba a következő formában került:

6a.

I was also appointed a priest, but had to pay a higher initiation fee than anyone, because I was Livia's grandson. 175.	Mint Livia unokáját, engem is felvettek az új papi rendbe, de felvételi díjként többet kellett fizetnem, mint bárki másnak. 1957, 163.
---	--

Ugyanez a részlet a 2001-es kiadásban:

6b.

	Mint Livia unokáját, engem is felvettek az új
--	---

	papi rendbe, s több felvételi díjat kellett fizetnem, mint bárki másnak. 2001, 183.
--	---

A változtatások túlnyomó része a meglévő nagy hibákhoz és nagy hiányokhoz képest érdektelen apróságokat módosít. Ráadásul úgy látszik, a javító legtöbbször nem az eredeti szöveg alapján dolgozott, hanem a már létező magyar szöveget stilizálta az ízlése szerint.

12a.

I made obeisance, turned hurriedly and went stumbling away, sprawling headlong down the first flight of broken stairs, cutting my forehead and knees, and so painfully out, the tremendous laughter pursuing me. 8.	Mélyen bókoltam, gyorsan sarkonfordultam, és botladozva elmentem. Nagyot zuhantam rögtön a törött lépcsők első fordulójában, megsebezve homlokom és térdem, s közben a borzalmasan szép harsogó kacagás üldözött. 1935, 10.
---	---

12b.

	Mélyen bókoltam, gyorsan sarkonfordultam, és botladozva elmentem. Nagyot zuhantam a törött lépcsők első fordulójában, megsebezve homlokom és térdem, üldözött a borzalmasan szép, harsogó hahotázás. 1957, 9-10.
--	--

12c.

	Mélyen bókoltam, gyorsan sarkon fordultam, és botladozva elmentem. Nagyot zuhantam a törött lépcsők első fordulójában, megsebezve homlokom és térdem, üldözött a borzalmasan szép, harsogó kacagás. 1970, 10.
--	---

Jó lenne tudni, ki végezte el a javításokat. Más esetben természetesen adódnék a feltevés, hogy a javításokat – még ha a kiadói lektor javasolja is – a szerző, vagyis a fordító hajtja végre. Ez azonban ebben az esetben kérdéses.

A könyvet Pálóczi-Horváth György fordította. Élettörténetének vázlata megtalálható a *Magyar Életrajzi Lexikonban*, de – mivel kalandos élete során több ország titkosszolgálatának is dolgozott, és vele is több titkosszolgálat is foglalkozott – a közölt adatok, talán még a legegyszerűbbek sem, nem tekinthetők feltétlenül megbízhatónak. (Az ilyen szolgálatok rutinszerűen hamisítottak dokumentumokat, sőt hivatalos okmányokat is.) Akadnak, mint mindig, emberek, akik tudni vélik az egyértelmű és végső igazságot a fordítóval kapcsolatban, de az ilyesmiről ki szokott derülni, hogy sem nem egyértelmű, sem nem végső.

Mindez csak azért jön elő, mert nem lehet tudni, kitől származnak a regény 1957 utáni kiadásában található változtatások. Valószínűleg megbízható az adat, mely szerint az 1949-ben letartóztatott és 15 évre ítélt Pálóczi-Horváth 1954-ben szabadult a börtönből, majd rehabilitálták. Az is könnyen elképzelhető, hogy 1954 és 1956 között maga Pálóczi-Horváth készítette el a regény fordításának azt a változatát, mely 1957-ben jelent meg – annak ellenére, hogy közben, 1956-ban, a fordító Londonba menekült. Merészeltek-e viszont a

Gondolat Kiadó munkatársai levelezni az állambiztonsági szervek által vizsgált¹, Londonban élő fordítóval 1957 után?

Az idézett kiadások:

Robert Graves: *I, Claudius: From the Autobiography of Tiberius Claudius*. New York, Vintage Books, 1961 [1934].

Robert Graves: *Én, Claudius: Tiberius Claudius római császár önéletrajzából*. Ford. Pálóczi Horváth György. [Budapest], Athenaeum, [1935].

Robert Graves: *Én, Claudius: Tiberius Claudius római császár önéletrajzából*. Ford. Pálóczi Horváth György. 2. kiad. [Budapest], Athenaeum, [1938].

Robert Graves: *Én, Claudius: Tiberius Claudius római császár önéletrajzából*. Ford. Pálóczi Horvát György. 3. kiad. [Budapest], Atheneum, [1942].

Robert Graves: *Én, Claudius: Tiberius Claudius római császár önéletrajzából*. Ford. Pálóczi Horváth György. 2. [4.] kiad. Budapest, Gondolat, 1957.

Robert Graves: *Én, Claudius: Tiberius Claudius római császár önéletrajzából*. Ford. Pálóczi Horváth György. 3. kiad. Budapest, Gondolat, 1965.

Robert Graves: *Én, Claudius: Tiberius Claudius római császár önéletrajzából*. Ford. Pálóczi Horváth György. 4. kiad. [Budapest], Gondolat, 1970.

Robert Graves: *Én, Claudius: Tiberius Claudius római császár önéletrajzából*. Ford. Pálóczi Horváth György. 5. kiad. Budapest, Gondolat, 1975.

Robert Graves: *Én, Claudius: Tiberius Claudius római császár önéletrajzából*. Ford. Pálóczi Horváth György. 6. kiad. Budapest, Gondolat, 1982.

Robert Graves: *Én, Claudius: Tiberius Claudius római császár önéletrajzából*. [Budapest], Novella, 1993.

Robert Graves: *Én, Claudius: Tiberius Claudius római császár önéletrajzából*. Ford. Pálóczi Horváth György. Budapest, Európa, 2001.

Robert Graves: *Én, Claudius: Tiberius Claudius római császár önéletrajzából*. Ford. Pálóczi Horváth György. Budapest, Európa, 2009.

¹ <http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/kiadvanyok/evkonyv01/rainer>